

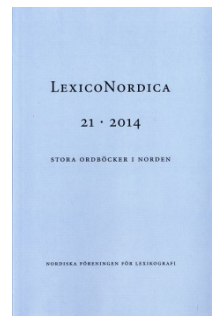
LexicoNordica

Titel: Behovet for store ordbøger i en samlet norsk ordbokpolitikk

Forfatter: Arnfinn Muruvik Vonen

Kilde: LexicoNordica 21, 2014, s. 181-191

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Behovet for store ordbøker i en samlet norsk ordbokpolitikk

Arnfinn Muruvik Vonen¹

In this article, the concept of 'large scientific dictionary' is approached, and two Norwegian projects are presented and discussed – one almost completed, the other still at the planning stage. All kinds of dictionaries make up an important part of the total written-language infrastructure of a language community. Large scholarly dictionaries represent fundamental documentation of a language and often function as works of source and reference for smaller dictionaries. One current and one planned large scholarly dictionary project of Norwegian are presented and discussed: *Norsk Ordbok 2014* ('Norwegian Dictionary 2014'), covering Norwegian spoken dialects and the Nynorsk written tradition, and *Bokmålets og riksmålets ordbokverk* ('The Dictionary of Bokmål and Riksmål'), covering that segment of written Norwegian that is not Nynorsk.

1. Innledning

I denne artikkelen vil jeg drøfte behovet for store vitenskapelige ordbøker, og to norske prosjekter blir omtalt – det ene nesten ferdig, det andre fortsatt på planleggingsstadiet. Alle slags ordbøker utgjør en viktig del av den totale skriftspråklige infrastrukturen i et språksamfunn. Store vitenskapelige ordbøker representerer grunnleggende dokumentasjon av et språk og fungerer ofte som kilde- og henvisningsverker for mindre ordbøker.

¹ Takk til Marit Hovdenak og andre kolleger i Språkrådet for tips til denne artikkelen. Ansvar for det som står her, er selvsagt likevel mitt alene.

2. Ordbøker og en samlet ordbokpolitikk

Det overordnede styringsdokumentet i norsk språkpolitikk er KUD (2008), ofte omtalt som «språkmeldingen», som Stortinget sluttet seg til i 2009. I dette dokumentet kommer det tydelig fram at ordbøker er viktige for et språksamfunn:

Alle former for ordbøker og leksikalske oppslagsverk utgjør ein viktig del av den totale skriftspråkelege infrastrukturen i eit språksamfunn. Alt dette er på sitt vis med på å styrkja skriftkulturen spesielt og nasjonalspråket generelt. (KUD, kap. 8.3.4.1)

Med «skriftspråklig infrastruktur» kan vi forstå ressurser som er utviklet og direkte eller indirekte gjort tilgjengelig for brukerne av skriftspråket, og som utgjør forutsetninger for en mest mulig effektiv og god bruk av det.

Språkmeldingen (kap. 8.3.4.1) trekker et overordnet, men ikke skarpt, skille mellom *ordbøker* og *leksikon* (leksikalske oppslagsverk). Mens ordboken «inneheld meir eller mindre omfattande kunnskap om orda sjøve», er leksikonet «ei kjelde til kunnskap om dei tinga, fenomena eller saksforholda som orda refererer til».

Ordbøker deles i språkmeldingen inn i *enspråklige* og *to- eller flerspråklige* (KUD, kap. 8.3.4.3), og enspråklige ordbøker deles videre inn i enspråklige *spesialordbøker* og enspråklige *allmennordbøker*. Av enspråklige allmennordbøker identifiserer KUD (kap. 8.3.4.4 og 8.3.4.5) tre kategorier: *rettskrivningsordbøker* (skoleordbøker), *ettbinds definisjonsordbøker* (også kalt håndordbøker) og *store, vitenskapelige ordbøker* (også kalt dokumentasjonsordbøker).

Ordbøker trengs for en rekke ulike formål, og i en samlet ordbokpolitikk bør alle disse ordbøkkategoriene inngå. For eksempel er tospråklige ordbøker nær uunnværlige for den som skal lære

et språk, og for den som skal oversette en tekst fra ett språk til et annet. På samfunnsnivå er de av stor betydning for å stimulere befolkningen til å lære flere språk. Enspråklige ordbøker av ulike slag er nyttige for å lære rettskrivning, for å lære terminologien i et fag, eller mer generelt for å bli bedre kjent med ordforrådet i et språk. I mangfoldet av ordbokbehov spiller behovet for de store, vitenskapelige ordbøkene en spesielt grunnleggende rolle, som vi skal se nedenfor. Generelt kan man si at ordbøker i alle skriftkulturer er en forutsetning for språklig demokratisk deltakelse. I gode ordbøker kan alle finne igjen sitt eget språk, og med ordbøker kan alle få hjelp til å bli enda bedre og tryggere språkbrukere.

Å produsere ordbøker, især store ordbøker, er meget ressurskrevende, og i Norge er det usikkerhet om finansieringssituasjonen på feltet i årene framover. Ikke minst har universitetene de senere årene valgt å nedprioritere det leksikografiske feltet spesielt og språklig dokumentasjonsarbeid generelt i sin rekrutteringspolitikk. Språkrådet har derfor det siste året tatt initiativ til en samlet ordbokpolitikk, der behovet for både store vitenskapelige ordbøker og andre ordbokkategorier blir ivarettatt. Våren 2013 arrangerte vi et seminar der ulike aktører ga uttrykk for sine perspektiver. I august 2013 sendte vi en rapport fra seminaret til Kulturdepartementet sammen med et brev med anbefalinger (Språkrådet 2013a, 2013b).

I rapporten kommer det blant annet fram at det offentlige er finansieringskilde for mye av ordbokarbeidet i de andre nordiske landene, som vi ofte sammenligner oss med (Hannesdóttir 2013). Dette gjelder de rettskrivningsordbøkene der den offisielle skriftnormen formidles, det gjelder oppbygging av korpus, digitalisering av gamle seddelarkiv etc., og det gjelder støtte til terminologiarbeid og dialektordbøker. Spesielt i Sverige og Finland gjelder dette også eldre og nyere minoritetsspråk. Det er imidlertid store forskjeller mellom landene hva angår finansiering av de store nasjonale ordbokverkene. I Sverige er det således en frittstående

institusjon, Svenska Akademien, som helt siden den fikk sitt kongelige oppdrag i 1786, har hatt ansvaret for både dokumenterende og normformidlende enspråklig leksikografi. Norge har ingen ikke-statlig institusjon med tilsvarende historiske røtter og tilsvarende finansiell stabilitet.

Bidragstyperne til rapporten (Språkrådet 2013b) representerer ulike aktører og interesser, og rapporten gjenspeiler disse ulikhetene både gjennom ulik vektlegging av offentlige institusjoners og private forlags rolle i ordbokarbeidet og gjennom ulike leksikografiske tradisjoner.

Etter tilbakemeldinger fra Kulturdepartementet sendte vi i mars 2014 et oppfølgende brev og notat (Språkrådet 2014a, 2014b), som for tiden (juli 2014) er til behandling i departementet. I brevet og notatet anbefaler Språkrådet at det blir opprettet et offentlig finansiert senter for vitenskapelig dokumentasjon av de språkene Norge har ansvar for, for vedlikehold og utvikling av norske språksamlinger fra norrønt til moderne norsk, og for bevaring og bruk av dokumenterende språksamlinger. Av hensyn til den faglige kvaliteten og rekrutteringen av medarbeidere anbefaler Språkrådet at universitets- og høyskolesektoren vurderes som en mulig tilknytning for senteret, mens en tilknytning til en virksomhet under Kulturdepartementet kan være et alternativ.

I det offentlige ordskiftet etter Språkrådets brev og notat er det kommet fram et interessant allment universitetspolitisk spørsmål om hvorvidt tidligere tildelte samfunnsoppdrag – som at Universitetet i Oslo har fått tildelt ressurser til å ivareta norsk leksikografi fra 1970-tallet av – skal være bindende for en akademisk institusjon, eller om institusjonen selv skal kunne omdefinere slike oppdrag (se for eksempel Toft 2014).

3. Store ordbøker

Det som skiller de store vitenskapelige ordbøkene fra de andre ordbokkategoriene, er at de har en grunnleggende dokumentasjonsfunksjon. Selv om også rettskrivningsordbøkene og de enkelte definisjonsordbøkene til en viss grad har en slik funksjon, er det de store, vitenskapelige ordbøkene som her er grunnleggende, og som ofte fungerer som kilde- og referanseverk for de mindre ordbøkene. KUD (kap. 8.3.4.5) understreker:

Dokumentasjonsordbøkene er ikkje primært rettskrivningsordbøker, men har først og fremst til formål å forklara og eksemplifisera kva orda tyder, og korleis dei blir brukte.

Dokumentasjonsordbøkene er altså dermed et særlig viktig og allment tilgjengelig resultat av språklig dokumentasjonsarbeid, og representerer den mest avanserte kategorien av ordbøker:

Allmenne dokumentasjonsordbøker er vitenskaplege ordbokverk i fleire band, som regel med fleire hundre tusen ord og fleire og fylldigare opplysningar om dei enkelte orda enn det som er vanleg i andre slags ordbøker. (KUD, kap. 8.3.4.5)

Et viktig stikkord her er *vitenskapelig*. Det kan stilles spørsmål om hva som kjennetegner et vitenskapelig ordbokarbeid. I en utredning fra Det historisk-filosofiske fakultet ved Universitetet i Oslo (UiO 1989) argumenteres det for at kriteriene for vitenskapelighet ikke er grunnleggende annerledes i ordbokarbeid enn i annet faglig arbeid. Dette utvalgets mandat var

å vurdere om og eventuelt under hvilke forutsetninger ordbøker, feltarbeidsrapporter, registre, arkivregistranter, tekstutgaver, kataloger og annen relevant aktivitet ved institutter og samlinger, som ikke blir publisert som vitenskapelige artikler eller avhandlinger, er å betrakte som vitenskapelig meritterende.

I utvalgets konklusjon heter det:

Utvalget mener at de arbeidsoppgaver som nevnes i mandatet, er vitenskapelig meritterende dersom de oppfyller de samme kriterier som vanligvis stilles til forskning og vitenskap. Således vil deler av ordboks- og arkivarbeid kunne klassifiseres som grunnforskning, anvendt forskning eller utviklingsarbeid. Andre oppgaver vil være av mer rutinemessig karakter som riktignok krever vitenskapelig kompetanse, men som ikke nødvendigvis gir ny viten eller innsikt.

Utredningen knytter vurderingen av vitenskapelighet til «vanlig aksepterte trinn i en forskningsprosess»:

- målsetting og problemstilling
- teori- og begrepsdiskusjon
- metodebruk og modellutvikling
- datainnsamling, databehandling og datasystematisering
- hypotesep prøving og tolking
- konklusjon og resultater

I et stort ordbokprosjekt er det viktig med et utredningsarbeid som legger det teoretiske og metodiske grunnlaget for prosjektet. Metoder og problemstillinger bør vurderes underveis og om nødvendig endres når ny innsikt tilsier det. Innsamling, behandling og

systematisering av data er en krevende virksomhet som forutsetter vitenskapelig kompetanse. Erfaring fra slikt arbeid og fortrolighet med et omfattende kildemateriale kan gi gode innfallsvinkler til ulike forskningsfelt og faglige problemstillinger. Det å knytte krav til vitenskapelighet til et leksikografisk arbeid kan sees som å kreve at det skal være høy kvalitet i alle disse arbeidsprosessene.

4. To prosjekter

Ordbokhistorien for det norske språket er rimelig nok preget av de ulike tradisjonene for utvikling og normering av norsk. Tradisjonene har sine røtter i 1800-tallets ulike responser på spørsmålet om hva slags språk som burde erstatte det danske, som hadde vært offisielt språk i Norge i lang tid. Denne artikkelen gir ikke rom for noen nærmere analyse av denne historien, og her vil jeg bare påpeke at de to prosjektene som skal omtales her, er forankret i hver sin av disse tradisjonene, ofte kalt henholdsvis *nynorsktradisjonen* og *bokmålstradisjonen*. Det ene bygger på det arbeidet som Ivar Aasen begynte på 1800-tallet (se Aasen 1873), og andre videreførte, med å dokumentere de norske dialektene og bygge og videreutvikle et nytt norsk skriftspråk på basis av dem og det norrøne språkhistoriske utgangspunktet. Det andre bygger på den litterære tradisjonen som har et dansk utgangspunkt og med tiden har utviklet en egen språklig identitet nærmere norsk talespråk.

Norsk Ordbok 2014 (NO2014) har som mål å produsere *Norsk Ordbok*, en ordbok som dokumenterer ordforrådet i norske dialekter og nynorsk skriftspråk. Arbeidet med *Norsk Ordbok* tok til på slutten av 1920-tallet, og det redaksjonelle arbeidet med siste bind planlegges slutført i 2014. Verket vil da bestå av tolv trykte bind med ca. 300 000 ordartikler. Arbeidet med verket tar utgangspunkt i et omfattende innsamlet materiale, blant annet et nynorsk-korpus som nå er på vel 100 millioner ord, og et seddelarkiv med

3,2 millioner sedler. Selve prosjektet NO2014 ble organisert i 2002 i et samarbeid mellom Universitetet i Oslo og Kulturdepartementet. Bakken (2005) beskriver hvordan prosjektorganiseringen har virket inn på arbeidet med ordboken, og nevner at det at tilfanget er tilgjengelig på Internett, gjør ordboken etterprøvable i vitenskapelig forstand. Ore & Wetås (2014) beskriver hvordan prosjektet er blitt digitalisert, og hvordan digitaliseringen på ulike måter har gjort produktet til en ressurs med et stort flerbrukspotensial.

Det planlagte prosjektet Bokmålets og riksmålets ordbokverk (BRO) har som mål å dokumentere ordforrådet i den delen av skriftlig norsk som ikke er nynorsk. Prosjektet er planlagt som et samarbeid mellom Det Norske Akademi for Språk og Litteratur og Universitetet i Oslo. En viktig komponent i verket vil være *Det Norske Akademis Store Ordbok* (NAOB), en revidert utgave av *Norsk Riksmålsordbok*, som kom ut i årene 1937–1995. NAOB skal kun utgis digitalt og forventes ferdig ca. 2017 med rundt 250 000 artikler. Korpusgrunnlaget for BRO vil ta utgangspunkt i det eksisterende Leksikografisk bokmålskorpus ved Universitetet i Oslo, som består av ca. 100 millioner ord i tekster fra 1985 til i dag. For mer om revisjonen av *Norsk Riksmålsordbok* og NAOB-prosjektet, se Nilstun (2012) og Henriksen (2012).

5. Noen utfordringer

De to store prosjektene som er trukket fram her, er meget ulike og er i meget forskjellige faser. NO2014 er for tiden inne i sin slutfase. Prosjektet avsluttes tidlig i 2015, og det foreligger ingen vedtatte planer for faglig og teknisk vedlikehold. Siden prosjektet har pågått over så lang tid, blir det endelige resultatet preget av at de tekniske mulighetene er helt andre nå i produksjonen av de siste bindene enn de var i produksjonen av de første. De fem første bindene av *Norsk Ordbok* er ikke søkbare i digital form, og det vil være

en ressurskrevende prosess å gjøre hele verket tilgjengelig gjennom digitale medier. En slik fulldigitalisering av verket inngikk heller ikke i prosjektplanen fra 2002. I lys av den digitale utviklingen som har vært i samfunnet siden den gangen, må det likevel betraktes som en hemsko for utbredelsen og bruken av verket at bare sju av tolv bind vil være digitalt søkbare når verket står ferdig.

Når det gjelder BRO-prosjektet, er ikke alle detaljer i arbeidsmåter etc. gjort eksplisitte ennå. Jeg imøteser en mer eksplisitt plan for dette prosjektet og regner med at utviklingen av de nye delene i bokmålsordbokverket vil skje i samsvar med vitenskapelige prinsipper. Jeg legger også til grunn at erfaringene fra NO2014 kan være særlig relevante å trekke inn også for BRO når det gjelder vitenskapelighet, ikke minst erfaringene med strenge krav til empirisk belegg og etterprøvbarehet.

NO2014 og BRO, de to prosjektene som til sammen har ambisjoner om å dokumentere ordforrådet i norsk, både skriftlig og muntlig, er altså på mange måter forskjellige fra hverandre og står overfor nokså forskjellige utfordringer. Samtidig er det enighet om at det trengs grundig og tilgjengelig dokumentasjon av alle former for skriftlig og muntlig norsk. Håpet er at erfaringene fra prosjektene i tiden framover kan komme til nytte på tvers av de tradisjonene de representerer.

I Norge er det vanskelig å tenke seg noen annen hovedfinansieringskilde for store ordbokverker enn det offentlige. Det blir dermed et viktig spørsmål om politiske myndigheter i årene framover ønsker å prioritere ordbokarbeid like høyt som i de årene prosjektet NO2014 har løpt. Språkrådet skrev i sitt brev til Kulturdepartementet i 2013:

Dersom statsbudsjettene også etter 2014 legger opp til en samlet bevilgning til ordbokarbeid som er omtrent på samme nivå som dagens, vil vi raskt kunne merke forbedringer i dokumentasjonen av språk i Norge. (Språkrådet 2013a)

Som nevnt ovenfor er det også et uavklart politisk spørsmål hva slags institusjoner som bør drive vitenskapelig ordbokarbeid – universitets- og høyskolesektoren, kultursektoren eller en helt annen del av samfunnslivet. Det haster å få avklart disse viktige spørsmålene og kommet videre i dokumentasjonen av norsk språk og språk i Norge.

Litteratur

- Bakken, Kristin (2005): Norsk Ordbok 2014 – rammer og utfordringer. I: Ruth Vatvedt Fjeld & Dagfinn Worren (red.): *Nordiske studiar i leksikografi 8. Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden. Volda 20.–24. mai 2003*. Oslo, 29–35.
- Hannedóttir, Anna Helga (2013): Ordbokspolitik i Sverige, Danmark, Island och Finland – en översikt. I: Språkrådet (2013b), 13–17.
- Henriksen, Petter (2012): Massive ordbokspalter i transparent presentasjon – NAOB på nett: samspillet mellom datastruktur, innhold og brukergrensesnitt. I: Birgit Eaker, Lennart Larsson & Anki Mattisson (red.): *Nordiska studier i lexicografi 11. Rapport från Konferensen om lexicografi i Norden. Lund 24–27 maj 2011*. Lund, 251–262.
- KUD (2008) = *St.meld. nr. 35 (2007–2008). Mål og mening. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*. Kulturdepartementet. <<http://bit.ly/UAGxaV>> (juni 2014).
- Nilstun, Carina (2012): Fra dype betydningshierarkier til flattere struktur – et innblikk i revisjonen av Norsk Riksmålsordbok. I: *LexicoNordica* 19, 123–140.
- Norsk Ordbok* (1966–) = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Oslo: Det Norske Samlaget. Nettutgave: <no2014.uio.no> (juni 2014).

- Norsk Riksmålsordbok* (1937–1995). 6 bind. Oslo: Riksmålsvernet / Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur. (Under revisjon under navnet *Det Norske Akademis Store Ordbok*, planlegges utgitt digitalt i 2017 av Det Norske Akademi for Språk og Litteratur i samarbeid med Kunnskapsforlaget.)
- Ore, Christian-Emil & Åse Wetås (2014): *Norsk Ordbok* i den digitale tidsalderen. I: *LexicoNordica* 21 (dette nummeret).
- Språkrådet (2013a) = *En samlet ordbokpolitikk etter 2014*. (Brev fra Språkrådet til Kulturdepartementet.) <<http://bit.ly/iq45u0>> (juni 2014).
- Språkrådet (2013b) = *En samlet ordbokpolitikk etter 2014. Rapport fra et seminar 20. mars 2013*. <<http://bit.ly/1pqJKEt>> (juni 2014).
- Språkrådet (2014a) = *Norsk ordbokpolitikk*. (Brev fra Språkrådet til Kulturdepartementet.) <<http://bit.ly/1lXAKTs>> (juni 2014).
- Språkrådet (2014b) = *Norsk ordbokpolitikk. Notat fra Språkrådet til Kulturdepartementet 3. mars 2014*. <<http://bit.ly/1qnWmLK>> (juni 2014).
- Toft, Martin (2014): Kulturdepartementet krev klare svar frå UiO om språksamlingane. I: *Uniforum* 28.5.2014. <<http://bit.ly/1l3P-KxD>> (juni 2014).
- UiO (1989) = *Vurdering av ordboks- og arkivarbeid i forhold til vitenskapelige kvalifikasjoner*. (Utrykt innstilling.) Utvalget for forskningsspørsmål ved Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Aasen, Ivar (1873): *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania: P.T. Mallings Boghandel.

Arnfinn Muruvik Vonen
 direktør, professor dr.art.
 Språkrådet
 Postboks 8107 Dep
 NO-0032 OSLO
 amv@sprakradet.no